

**ԻՐԱՎԱՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐՐԻ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ**

ՄԵՐԳԵՑ ՔՈՉԱՐՅԱՆ

Իրավական օրինականության համընդհանուր սկզբունքի համակարգում իրավաօրինականության կառուցվածքի բաղադրիչներ են՝ նպատակը, ենթանպատակներն ու ենթագործառույթները, յուրաքանչյուր ենթահամակարգի ներքին տարրերը (սկզբունքներ, պահանջներ), վերջիններիս իրացման կառուցակարգը (կամ երաշխիքները): Իրավական օրինականության նպատակն է իրավունքի կենսագործումը հասարակական հարաբերությունների մասնակիցների վարքագծում: Իրավաօրինականության նպատակն է իրավունքի օբյեկտիվ հատկությունների և պահանջների պոզիտիվացումը, որը վերածվում է իրավաստեղծ մարմիններին ներկայացվող պահանջի՝ պոզիտիվացնել միայն իրավունքի օբյեկտիվ հատկությունները և ընդունել միայն իրավական բնույթի նորմատիվ ակտեր: Դրան համապատասխան իրավաօրինականության գործառույթն է պայմաններ ստեղծել հասարակական հարաբերությունների օբյեկտիվ բնույթին, ազատության, արդարության և հումանիզմի գաղափարներին համապատասխանող օրենսդրության ձևավորման համար: Իրավաօրինականության իրացման երաշխիքները միջոցների, հնարքների ամբողջություն են, որոնք կոչված են ապահովելու իրավական բնույթ ունեցող նորմատիվ ակտերի ընդունումը և գործողության մեջ մտնելուց հետո անհրաժեշտ դեպքերում նաև գործողության կասեցումը, անվավեր հայտարարումը և վերացումը: Իրավաօրինականության սկզբունքն է իրավունքի գերակայությունը, որն իրավունքի կազմավորման և իրավաստեղծագործության փուլերում վերածվում է իրավաստեղծագործության բովանդակությանն ու ընթացակարգին ներկայացվող պահանջների երկու խմբի:

Բանալի բառեր – *իրավական օրինականություն, համակարգ, նպատակ, սկզբունք, երաշխիք, իրավունքի գերակայություն*

Իրավունքի տեսության մեջ օրինականության սկզբունքը ներքին կառուցվածքի առումով առանձնանում է բազմազանությամբ: Մույն հետազոտության տեսանկյունից նախ հարկավոր է ներկայացնել իրավական օրինականության սկզբունքի ներքին կառուցվածքի վերաբերյալ տեսաբանների հիմնական մոտեցումները, անդրադառնալ վերջինիս ներքին բաղադրիչներին և հիմնավորել դրա համակարգային հայեցակարգը:

Համակարգային կարելի է անվանել օրինականության տեսության այն տեսակետները, որոնցում օրինականությունը դիտարկում են որ-

պես համակարգային կազմավորում՝ իրեն բնորոշ բաղադրատարրերով: Իհարկե, համակարգային մեթոդի կիրառումն օրինականության հիմնախնդիրները հետազոտելիս նոր չէ: Օրինականության տեսության հիմնահարցերը հետազոտած տեսաբանների բոլոր մոտեցումներն ամփոփելիս կարելի է տարանջատել երկու սկզբունքային դիրքորոշումներ. առաջին՝ տեսաբաններ, որոնք օրինականությունը հատուկ դիտարկում են որպես համակարգային կազմավորում՝ առանձնացնելով դրա ներհամակարգային կապերը և բաղադրատարրերը, երկրորդ՝ տեսաբաններ, որոնց մոտեցումներն օրինականության նկատմամբ ավելի պարզ են, իսկ օրինականությունը հատուկ չի դիտարկվում որպես համակարգ: Սակայն այս հեղինակներն օրինականությունն ի վերջո վերածում են համալիր (ինչ-որ առումով նաև համակարգային) կազմավորման, քանի որ օրինականության հիմնախնդիրները ներկայացվում են հետևյալ սխեմայով՝ դրա էությունը, բովանդակությունը, սկզբունքները և երաշխիքները: Արդյունքում ստացվում է, որ օրինականությունը որպես իրավական երևույթ, այդ բաղադրատարրերի ամբողջությունն է:

Այսպես, օրինակ, Ա. Մ. Շաբուրովն օրինականությունը համարում է համալիր բնույթի երևույթ, որը հանդես է գալիս որպես բովանդակության, պահանջների, սկզբունքների, երաշխիքների համակցություն¹: Այդպիսի մոտեցում որդեգրել են բազմաթիվ այլ հեղինակներ:

Օրինականության ներքին կառուցվածքի մեկնաբանման վերը թվարկված ավանդական մոտեցումներից բացի՝ իրավաբանական գրականության մեջ կան նաև ոչ ավանդական, ինքնատիպ մոտեցումներ, որոնք շեղվում են ընդունված սխեմաներից և օրինականության ներքին կառույցը ներկայացնում բոլորովին այլ կառուցվածքային բաղադրատարրերի միջոցով: Այդպիսին է, օրինակ, Պ. Մ. Ռաբինովիչի մոտեցումը, որը, բանավիճելով օրինականության կառուցվածքը սկզբունքների և պահանջների բաղադրատարրային ստորակարգությամբ ներկայացնող հեղինակների, մասնավորապես Մ. Ն. Ալտշուլլերի հետ², անհիմն է համարում նրանց տեսակետը: Ըստ Ռաբինովիչի՝ երբ օրինականությունը դիտարկվում է որպես հասարակական հարաբերություններում իրապես կենսագործված երևույթ, դրա կառուցվածքն իրավական չափանիշներով իրավաչափ հասարակական հարաբերությունների և դրանց բաղադրատարրերի կապի եղանակն է³: Օրինականության կառուցվածքի նման հասկացությունից էլնելով՝ Պ. Մ. Ռաբինովիչն օրինականության

¹ Ст' у Теория государства и права. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. М., Издательская группа ИНФРА . М-НОРМА, 1997, էջ 435-456:

² Ըստ Մ. Ն. Ալտշուլլերի՝ օրինականության կառուցվածքը բաղկացած է ստորակարգային բաղադրատարրերից, որոնցից սկզբունքները վերին մակարդակն են, իսկ օրինականության պահանջները՝ ստորին, երկրորդական (տե՛ս Ալտշուլլեր Մ.Н. Системный подход к исследованию некоторых вопросов социалистической законности. „Труды Горьковской высшей школы МВД СССР“, вып 6. Горький, 1976, էջ 40-41):

³ Ст' у Рабинович П.М. Проблемы теории законности развитого социализма. „Высшая школа“, Изд-во при Львова, 1979, էջ 64:

համակարգում տարբերում է օրինականության առարկայական, սուբյեկտային, իրավաբանական կառուցվածքները⁴:

Օրինականության կառուցվածքը յուրահատուկ է պատկերացնում նաև Մ. Ա. Կոմարովը: Նա օրինականությունը բնորոշում է որպես հասարակության և պետության պահանջ՝ ուղղված յուրաքանչյուրին՝ ամենուր ճիշտ և անշեղ իրականացնելու իրավական նորմերը⁵: Օրինականության բնույթն արտահայտվում է նրա հիմնական գաղափարներում, մասնավորապես՝ օրինականության համընդհանրությունը և միասնությունը, օրենքի գերակայությունը, օրինականության իրականացման անխուսափելիությունը, օրինականության և նպատակահարմարության հակադրման անթույլատրելիությունը, օրինականության և մշակութային կառուցվածության անխզելի կապը⁶: Մ. Ա. Կոմարովը, բացի օրինականության հիմնական գաղափարներից, օրինականության կազմում առանձնացնում է նաև երեք գործառույթ. ա) ժողովրդի պետական կամքի կենսագործումը կյանքում, իրավունքի իրականացման և օրինականության կապը, բ) նպատակահարմար, արդյունավետ նորմեր ստեղծելու համար պայմանների ստեղծումը, օրինականության կապն իրավաստեղծագործության հետ, գ) իրավական կարգավորման իրական լինելու ապահովումը, օրինականության կապն իրավական կարգավորման կառուցակարգի բոլոր բաղադրատարրերի հետ⁷:

Հետազոտողների մյուս խումբն օրինականությունը դիտարկում է որպես համակարգային կազմավորում: Այսպես, Ռ. Ա. Ռոմաշովը և Վ. Վ. Տայանինը, օրինականությունը համարելով բարդ համակարգային հասկացություն, դրա տեսական մոդելը ներկայացնում են օրինականության սկզբունքների, պահանջների և երաշխիքների համակցության միջոցով⁸: Այս մոտեցումը տարբերվում է նախորդներից միայն մեկ բանով, այն է՝ օրինականությունը դիտարկվում է որպես բարդ համակարգ: Մնացած դեպքերում, այսինքն՝ համակարգի կառուցվածքային բնութագրի հարցում, նման է այն տեսաբանների մոտեցմանը, ովքեր օրինականությունը չեն դիտարկում որպես համակարգ, սակայն դրա կառույցը ներկայացնում են որպես սկզբունքների ամբողջություն: Ռ. Ա. Ռոմաշովը և Վ. Վ. Տայանինն օրինականության սկզբունք են համարում դրա իրավական բնույթը, ինչը ենթադրում է իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների և օրենսդրորեն ամրագրված իշխանական լիազորությունների անհակասականություն⁹: Սակայն այս մոտեցումը զարգացում չի ստանում, և արդյունքում նրանց թվարկած օրինակա-

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 64-67:

⁵ Տե՛ս **Комаров С.А.** Общая теория государства и права. М., Юрайт, 1997, էջ 366:

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 369:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 371:

⁸ Տե՛ս Теория государства и права. Под ред. Р.А. Ромашова. СПб., Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресс“, 2005, էջ 369:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 406-407:

նության սկզբունքների, պահանջների, երաշխիքների շարքում բացակայում են բուն իրավօրինականությանը վերաբերողները: Հետևաբար, օրինականության նրանց հայեցակարգը և կառույցն ավելի շատ նորմատիվային են, քան իրավաբանական:

Ռ. Ա. Ռոմաշովը և Վ. Վ. Տայանինն օրինականության սկզբունքներն են համարում դրա իրավական բնույթը, միասնությունը, համընդհանրությունը, օրինականության և նպատակահարմարության հակադրման անթույլատրելիությունը: Ինչպես տեսնում ենք, այդ շարքում ուղղակի և հստակ ամրագրված չեն իրավօրինականությանը վերաբերող սկզբունքները: Ինչ վերաբերում է օրինականության պահանջներին, ապա դրանք բնորոշելիս այս տեսաբաններն ուղղակի նշում են, որ օրինականությունը պետք է դիտարկել որպես իրավական վարքագծի պարտադիր ռեժիմ, որի հիմնական գործառույթը պոզիտիվ իրավունքի պահպանությունն է: Ակնհայտ է նման մոտեցման նորմատիվապոզիտիվիստական ուղղվածությունը, ինչը հաստատվում է նաև օրինականության պահանջների ենթահամակարգի կառուցվածքով, այն է՝ օրենքի գերակայություն, օրենքի առջև բոլորի հավասարություն, իրավական ակտերի անշեղ կատարում և պահպանում բոլորի կողմից, իրավախախտումների դեմ հետևողական պայքար և այլն¹⁰:

Օրինականությունը համակարգ դիտարկող տեսաբաններից է Ն. Վ. Վիտրուկը, որը, օրինականությունը համարելով իրապես գործող իրավունքի համակարգ, դրանում առանձնացնում է երեք բաղադրատարր, որոնք և կազմում են օրինականության (իրավօրինականության) բովանդակությունը¹¹: Այդպիսի համակարգային մոտեցման հիման վրա Ն. Վ. Վիտրուկն օրինականության բաղադրատարրեր է համարում՝ ա) իրավօրինականությունը, բ) օրենքների լրիվ իրականացումը (տարբեր ձևերով) պետական իշխանության մարմինների, տեղական ինքնակառավարման և հասարակական կազմակերպությունների պաշտոնատար անձանց գործողություններում, գ) օրինականության պաշտպանության (պահպանության) և ապահովման արդյունավետ համակարգը¹²:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 407-408:

¹¹ Տե՛ս «Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е. Отв. ред. М.Н. Марченко. Том 3. М., ИКД Зерцало-М, 2001, էջ 161:

¹² Իրավօրինականությունը, ըստ Ն. Վ. Վիտրուկի, նշանակում է, որ գործող օրենքները ոչ համարժեք են արտահայտում իդեալական իրավունքը, իրավական սկզբունքները, համամարդկային արժեքները, ազատ ժողովրդավարական հասարակության և իրավական պետության գաղափարները: Գործնականում իրավօրինականությունը նշանակում է սահմանադրության և այլ օրենքների համապատասխանությունը միջազգային իրավունքին ու չափանիշներին, մարդու անօտարելի և բնական իրավունքներին: Իրավունքի աղբյուրների համակարգում սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ: Օրինականության պաշտպանության համակարգը ներառում է ինչպես օրենքների գործողության նկատմամբ պետական վերահսկողության և հսկողության համակարգը, այնպես էլ անհատների և կազմակերպությունների կողմից անհատական պաշտպանության համակարգը (տե՛ս «Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е. Отв. ред. М.Н. Марченко. Том 3. էջ 161):

Ա. Բ. Լիսյուտկինի մշակած օրինականության համակարգային հայեցակարգն օրինականությունը դիտարկում է որպես համակարգային երևույթ և դրանում առանձնացնում է կառուցվածքային բաղադրատարրեր, բացահայտում վերջիններիս միջև առկա ներհամակարգային կապերն ու փոխադասարկվածությունները: Նրա մոտեցումն օրինականությունը որպես համակարգ ներկայացնող այլ հայեցակարգերի հետ համեմատելիս աչքի է ընկնում ամբողջականությամբ և առավել մանրամասն է ներկայացնում օրինականության կառուցվածքային բաղադրատարրերը: Միաժամանակ, Ա. Բ. Լիսյուտկինի օրինականության հայեցակարգը համապատասխանում է իրավաբանական իրավամտաճողության արդի պահանջներին և մերժում է նորմատիվիստական-պոզիտիվիստական մոտեցումներն օրինականության հիմնախնդիրները մեկնաբանելիս: Սակայն օրինականության այս հայեցակարգի հիշյալ հատկությունը չի ամբողջականացվել, չի քննարկվել համակարգային մոտեցման շրջանակներում: Այսպիսի եզրակացության համար հիմք է «սոցիալական արդարության գաղափարի կենսագործումը» որպես օրենսդրության պահպանման և կատարման նպատակ դիտարկելը¹³: Բացի այդ, վերջինս օրինականության սկզբունք է համարում մարդու և քաղաքացու իրավունքների երաշխավորվածությունը: Այս երկու հանգամանքներն անուղղակիորեն հիմք են տալիս պնդելու, որ օրենքները պետք է լինեն իրավական, արդյունքում օրինականությունը ձեռք կբերի նաև իրավական բնույթ: Այսպիսով՝ Ա. Բ. Լիսյուտկինի օրինականության հայեցակարգը թերի է, որովհետև մինչև վերջ չեն համադրվել օրինականությունը որպես համակարգ մոտեցումը և իրավական օրինականության գաղափարը: Արդյունքում նա օրինականության կենտրոնական բաղադրատարրը՝ նպատակը, մեկնաբանում է միայն որպես բոլոր անձանց կողմից գործող օրենսդրության խիստ և անշեղ պահպանում ու կատարում:

Օրինականությունը որպես համակարգ է դիտարկում նաև Ռ. Տ. Մուխանը¹⁴: Նրա մոտեցումն օրինականությունը որպես համակարգա-

¹³ См. в Теория государства и права. Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М., Юристъ, 1999, էջ 515:

¹⁴ Ռ. Տ. Մուխանն օրինականությունը բնորոշում է որպես հասարակական-քաղաքական կյանքի ռեժիմ, հասարակական հարաբերությունների իրավաչափության կացություն հիմնված իրավունքի և սոցիալական արդարության գերիշխանության վրա, որն արտահայտվում է հասարակական հարաբերությունների բոլոր մասնակիցների կողմից իրավունքի նորմերի անշեղ պահպանմամբ, օգտագործմամբ և կիրառմամբ: Այս ընկալմամբ օրինականությունն ունի դրսևորման, իրականացման երեք ձև. առաջին՝ որպես սոցիալական սուբյեկտների գործունեության սկզբունք, երկրորդ՝ որպես հասարակության և պետության պահանջ՝ ճշգրիտ իրացնելու գործող օրենսդրությունը: Օրինականության բովանդակությունն արտահայտում են նրա սկզբունքները, որոնք իրենց հերթին արտահայտվում են իրավունքի բոլոր սուբյեկտներին ներկայացվող պահանջների համակարգում: Օրինականության իրացման գրավականը դրա երաշխիքներն են (տե՛ս **Мухаев Р.Т.** Теория государства и права. М., Издательство ПРИОР, 2001, էջ 434-440):

յին կազմավորում դիտարկող այլ դիրքորոշումներից տարբերվում է այն բանով, որ նա օրինականության համակարգի կառուցվածքային բաղադրատարր է համարում այն գործառույթները, որոնք օրինականությունը կատարում է հասարակության մեջ, և որոնք արտահայտում են օրինականության դերն ու նշանակությունը¹⁵: Նա օրինականությանը վերագրում է երեք գործառույթներ

ա) իրավական կարգավորման կառուցակարգի արդյունավետության ապահովում:

բ) հասարակական հարաբերությունների օբյեկտիվ բնույթին, սոցիալական առաջադիմության նպատակներին, ազատության, հումանիզմի և արդարության գաղափարներին համապատասխանող օրենսդրության ստեղծման համար պայմանների ձևավորում:

գ) իրավունքների և ազատությունների անշեղ իրականացման պայմանների ստեղծում դրանց պաշտպանությունը երաշխավորող նյութական, կազմակերպական և իրավաբանական միջոցների սահմանման ճանապարհով:

Այսպիսով, Ռ. Տ. Մուխանն օրինականության գործառույթները ներկայացնում է առավել լայն հիմքերի վրա, և այդ տեսանկյունից նրա մատնանշած գործառույթները համահունչ են իրավական օրինականության հայեցակարգին, քանի որ իրավական օրինականության սկզբունքի առաջին բաղադրիչն իրավունքի և նրա պահանջների իրականացումն է պոզիտիվ իրավունքում: Այս տեսաբանի բացթողումը կարելի է համարել այն, որ նա, ըստ էության կողմնակից լինելով իրավական օրինականության գաղափարին, իր հայեցակարգը չի անվանում իրավական օրինականություն, և արդյունքում նա իրավական օրինականությունը չի տրոհում երկու ենթահամակարգերի՝ իրավաօրինականության և օրինականության:

Օ. Ֆ. Սկակունն օրինականության իր հայեցակարգը չի ներկայացնում համակարգային: Այսինքն՝ հստակ չի մատնանշում, որ օրինականությունը համակարգային կազմավորում է, սակայն նրա մոտեցումն ունի առավելություններ օրինականությունը համակարգային կազմավորում դիտարկող այլ տեսաբանների մոտեցումների համեմատ: Նա, ինչպես և Ն. Վ. Վիտրուկը, ընդունում է իրավական օրինականություն հասկացությունը: Ըստ նրա՝ օրինականությանը բնութագրական է երկու հատկանիշների միասնություն՝ ա) ներքին (ձևական)՝ որպես բուն օրինականություն, բ) արտաքին (եական)՝ որպես իրավաօրինականություն: Արդյունքում՝ Օ. Ֆ. Սկակուննի օրինականության հայեցակարգը վերածվում է իրավաբանական-բովանդակային հայեցակարգի, և օրինականության սկզբունքները, պահանջներն ու երաշխիքները դիտարկվում ու կառուցվում են իրավաօրինականության և բուն օրինականության տարանջատման համատեքստում, ինչը հստակ չի

¹⁵ Стé u Myxaeb P.T. նշվ. աշխ., էջ 441:

արտահայտել օրինականության տեսության հիմնահարցերն իմաստավորաձև որևէ հեղինակ: Այսպիսով, իրավաբանական իրավահասկացության դիրքերից Օ. Ֆ. Սկակունի օրինականության հայեցակարգն առանձնանում է իր հետևողական իրավաբանական մոտեցմամբ: Սակայն կարծում ենք, որ այս հայեցակարգը պետք է լրացվի համակարգային մոտեցմամբ՝ օրինականությունը համարելով համակարգ իրեն բնորոշ բաղադրատարրերով:

Ամփոփելով օրինականությունը համակարգ դիտարկող հայեցակարգերի քննարկումը՝ կարող ենք ասել, որ այդ հայեցակարգերն ակնհայտ առավելություն ունեն այն մոտեցումների նկատմամբ, որոնք օրինականությունը չեն դիտարկում համակարգ: Սակայն օրինականությունը որպես համակարգային կազմավորում դիտարկող հայեցակարգերը որոշակի վերակառուցման կարիք ունեն երկու ուղղությամբ. առաջին՝ իրավաբանական իրավահասկացության դիրքերից, երկրորդ՝ համակարգերի տեսության մեջ մշակված համակարգի բնութագրի և կառուցվածքի դիրքերից:

Համակարգերի տեսության մեջ համակարգի կառույցը և գործառույթավորումը բնութագրելիս օգտագործում են հետևյալ հասկացությունները՝ բաղադրատարր, ենթահամակարգ, կառուցվածք, կացություն, վարքագիծ, հավասարակշռություն, զարգացում, օրինաչափություններ և այլն: Այսպիսով՝ իրավական օրինականությունը որպես համակարգ ներկայացնելիս ելակետային պետք է համարել համակարգերի տեսության մշակված հիմնադրույթները և հասկացությունները՝ որոշակիացնելով դրանք օրինականության հիմնախնդիրների համատեքստում:

Իրավական օրինականությունը՝ որպես իրավունքի և իրավական կարգավորման համակարգի համընդհանուր կազմակերպական գործառութային սկզբունք, հանդես է գալիս որպես համակարգ: Անշուշտ, ավելի ընդհանրացված իրավական մետահամակարգերում այն կատարում է ենթահամակարգի դեր: Սակայն, լինելով համակարգ, այն ունի համակարգին բնորոշ ներքին կառուցվածք, որում ըստ ստորակարգության (որոշակիորեն՝ պայմանական) կարելի է առանձնացնել հետևյալ բաղադրատարրերը՝ իրավական օրինականության նպատակը, ենթահամակարգերը, ենթանպատակները և համապատասխանաբար՝ ենթագործառութները, ամեն մի ենթահամակարգին բնորոշ ներքին կառուցվածքային բաղադրատարրերը (սկզբունքներ, պահանջներ) և իրավական օրինականության (իրավաօրինականության և օրինականության) նպատակների, սկզբունքների, պահանջների իրացման կառուցակարգը (կամ երաշխիքները):

Իրավական օրինականության նպատակը համահունչ է իրավունքի և իրավական կարգավորման նպատակներին, բխում է դրանցից, որոշակիացնում այն: Այդպիսին կարելի է համարել իրավունքի և դրա պահանջների կենսագործումը, իրականացումը հասարակական հարաբե-

րությունների մասնակիցների վարքագծում: Այս ընդհանուր նպատակն իր հերթին տրոհվում է երկու ենթանպատակների (համապատասխանաբար ենթագործառույթների), որովհետև իրավունքի՝ որպես օբյեկտիվ էության և հասարակական հարաբերությունների մասնակիցների փաստական վարքագծի միջև գտնվում է պոզիտիվ իրավունքը կամ օրենսդրությունը: Այդպիսով լայն իմաստով օրինականությունը որպես համակարգ տրոհված է երկու փոխկապված ենթահամակարգի՝ իրավաօրինականության և բուն (կամ նեղ իմաստով) օրինականության:

Իրավաօրինականության՝ որպես ենթահամակարգի նպատակը միայն իրավունքի օբյեկտիվ հատկությունների ու պահանջների պոզիտիվացումն է: Այդ նպատակը վերածվում է անհրաժեշտ պահանջի՝ ուղղված իրավաստեղծ մարմիններին՝ պոզիտիվացնել միայն իրավունքի օբյեկտիվ հատկությունները, պահանջները, սկզբունքները և ընդունել միայն իրավական բնույթի նորմատիվ ակտեր: Այս ենթանպատակին համապատասխան՝ իրավաօրինականության ենթագործառույթն է ստեղծել պայմաններ հասարակական հարաբերությունների օբյեկտիվ բնույթին, սոցիալական առաջադիմությանը, ազատության, արդարության և հումանիզմի գաղափարներին համապատասխանող պոզիտիվ իրավունքի կամ օրենսդրության ձևավորման համար: Իրավաօրինականությանը՝ որպես իրավական օրինականության ենթահամակարգ, բնորոշ են իր սկզբունքները, պահանջները և, իհարկե, իրավաօրինականության նպատակների (նաև դրանցով պայմանավորված սկզբունքների, պահանջների) իրականացման կառուցակարգը կամ այլ կերպ ասած՝ իրավաօրինականության երաշխիքները:

Օրինականության ենթանպատակն արդեն իրավունքի իրականացման ոլորտում իրավունքի բոլոր սուբյեկտների կողմից գործող օրենքները և ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտերը բարեխիղճ և անշեղ պահպանելն ու կատարելն է: Այդ նպատակը վերածվում է անհրաժեշտ պահանջի՝ ուղղված իրավունքի բոլոր սուբյեկտներին՝ անշեղորեն և խստորեն կենսագործելու գործող պոզիտիվ իրավունքի բոլոր նորմերը, կարգադրագրերը: Այս ենթանպատակին համապատասխան՝ օրինականության գործառույթն է՝ ապահովել պայմաններ իրավական կարգավորման կառուցակարգի իրավաչափ և արդյունավետ գործողության համար: Ինչպես և իրավաօրինականությունը, օրինականությունը ևս որպես ենթահամակարգ ունի իրեն հատուկ սկզբունքները, պահանջները և երաշխիքները, որոնք կոչված են ապահովելու պոզիտիվ իրավունքի պահանջների կենսագործումը:

Այսպիսով իրավական օրինականության համաիրավական և համընդհանուր սկզբունքի՝ որպես համակարգի առաջին ենթահամակարգը **իրավաօրինականությունն է**, իսկ վերջինիս կառուցվածքում առանձնանում են դրա սկզբունքները, դրանցով պայմանավորված իրավաօրինականության պահանջները և երաշխիքները:

Իրավաօրինականությունն իր ենթանպատակին, այն է՝ իրավունքի օբյեկտիվ հատկությունների ու պահանջների պոզիտիվացումը, համապատասխանորեն՝ ունի իր սկզբունքները: Իրավաօրինականության սկզբունքի բաղադրատարրերն այն հիմնական գաղափարները, ելակետային դրույթներն են, որոնք որոշում են իրավաօրինականության բովանդակությունը¹⁶:

Իրավաօրինականության պահանջները բխում են իրավաօրինականությունից, այսինքն՝ դրանք ընդհանուր ձևակերպված իրավական կարգադրագրեր են, որոնց պահպանումը, կատարումը երևույթը դարձնում են օրինական¹⁷:

Իրավաօրինականության սկզբունքների և պահանջների հարաբերակցության հարցում պետք է համաձայնվել Վ. Ս. Աֆանասևի այն մտեցմանը, որ իրավաօրինականության յուրաքանչյուր սկզբունք վերածվում է պահանջների համակցության: Ճիշտ է, նա այդ հանգամանքը հիմնավորում է օրինականության, այլ ոչ թե իրավաօրինականության հայեցակարգի համար, սակայն սկզբունքների և պահանջների հարաբերակցությունն ընդունելի է նաև իրավական օրինականության համար: Այդպիսով՝ ընդհանուր սկզբունքը վերածվում է կոնկրետ իրավական պահանջների, նորմերի, ինչը «թույլ է տալիս որոշել այդ պահանջների հստակ շրջանակը, իրականացնել դրանց նորմատիվ ամրագրում և որոշակիացում», որոնք լրացուցիչ երաշխիքներ են ստեղծում իրավաօրինականության համար:

Իրավաօրինականության ամենաընդհանուր սկզբունք կարելի է համարել իրավունքի գերակայությունը: Այդ սկզբունքի էությունն այն է, որ հասարակական հարաբերությունների համընդհանուր կարգավորման պայմաններում օրենքները և այլ ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերը պետք է համապատասխանեն իրավունքի գաղափարին, օբյեկտիվ էությանը, «իրերի իրավական բնույթին»: Օրենքներում և այլ նորմատիվ ակտերում պետք է ամրագրվեն մարդասիրական, արդարացի իրավական լուծումներ ու կարգադրագրեր: Միայն հասարակական հարաբերությունների օբյեկտիվ բնույթին, հիմնական իրավական բովանդակային սկզբունքներին, ազատության, մարդասիրության և արդարության գաղափարներին համապատասխանող օրենսդրությունն է ապահովում իրավական կարգավորման նպատակները: Իրավունքի գերակայության սկզբունքը «նոր աշխարհակարգի և արդի ժողովրդավարության սահմանադրական կարգերի հիմքն է: Նրա այլընտրանքն իրավազրկությունն է և սոցիալական քաոսը»¹⁸:

¹⁶ Օրինականության տեսությանը նվիրված իրավաբանական գրականության մեջ առկա են միայն օրինականության սկզբունքների և պահանջների բնորոշումները: Մեթոդաբանական տեսանկյունից դրանք ընդունելի են նաև իրավաօրինականության համար:

¹⁷ St u Общая теория права и государства. Под ред. В.В. Лазарева. М., Юристъ, 2005, էջ 314:

¹⁸ Зорькин В. Д. Верховенство права и конституционное правосудие.- В кн. Наш

Իրավունքի գերակայությունը՝ որպես իրավաօրինականության սկզբունք, իրավական կարգավորման առաջին երկու՝ իրավունքի կազմավորման և իրավաստեղծագործության փուլերում վերածվում է երկու խումբ պահանջների, որոնք ներկայացվում են՝

- ա) իրավաստեղծագործության բովանդակությանը,
- բ) իրավաստեղծ գործունեության ընթացակարգին և ձևին:

Այդ պահանջների մեծ մասն արդի ժողովրդավարական իրավական համակարգերում սահմանադրական կամ օրենսդրական ամրագրում են ստացել: Մասնավորապես, Հայաստանի երրորդ Հանրապետության սահմանադրական զարգացման ընթացքում կիրառվել են իրավունքի (մարդու իրավունքների) գերակայությունն արտացոլող մի շարք նորմեր, որոնք կարելի է համարել իրավաստեղծագործության բովանդակությանը (նաև իրավակիրառմանը) ներկայացվող պահանջների համակցություն.

1) Մարդու իրավունքներն անօտարելի են և ի ծնե պատկանում են նրան (Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, հոդ. 1):

2) Մարդու ազատությունը, իրավահավասարությունը և արժանապատվությունն իրավական կարգավորման նպատակն են (Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, նախաբան):

3) Հայաստանի Հանրապետությունում մարդը բարձրագույն արժեք է: Մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն են (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդ. 3, 1-ին մաս):

4) Մարդու իրավունքների ճանաչումը, պահպանումը, ապահովումը, պաշտպանությունը պետության պարտականությունն են:

5) Հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդ. 3, 3-րդ մաս):

6) Մարդու արժանապատվությունն անխախտելի է (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդ. 23):

7) Բոլորը հավասար են օրենքի առջև (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդ. 28):

8) Հիմնական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել ՀՀ միջազգային պայմանագրերով սահմանված սահմանափակումները (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդ. 81, 2-րդ մաս):

9) Հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա

трудный путь к праву: Материалы философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсисянца. Сост. В.Г. Графский. М., Норма, 2006, с. 12.

գործող մարմինների պրակտիկան (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդ. 81, 1-ին մաս)¹⁹ և այլն:

Իրավունքի գերակայության այս պահանջները կարելի է շարունակել, սակայն թվարկվածներն էլ բավարար են հասկանալու համար, որ դրանք կոչված են ապահովելու օրենքների և այլ նորմատիվ ակտերի համապատասխանությունն իրավունքին, համամարդկային իրավական բովանդակային սկզբունքներին, մարդու իրավունքներին և, իհարկե, Սահմանադրությանը՝ որպես ներպետական իրավունքի առաջին պոզիտիվ աղբյուրի: Թվարկված պահանջների մեջ գերակշռում են մարդու իրավունքները, սակայն հետևողական մոտեցման դեպքում դա նույն իրավունքի գերակայության սկզբունքի դրսևորումն է: Այստեղ միանշանակ պետք է համաձայնվել Վ. Ս. Ներսեսյանցի հետ, ըստ որի՝ «իրավունքը և մարդու իրավունքները ոչ թե տարբեր (իրենց էությամբ, գործառույթներով և նշանակությամբ) ֆենոմեններ են, որոնք ունեն իրարից անկախ կյանք, այլ սկզբունքորեն միևնույն կարգի և միևնույն տիպի երևույթներ են: Մարդու իրավունքներն ամեն մի իրավունքի անհրաժեշտ, անօտարելի, անխուսափելի բաղադրատարրն են, իրավունքի՝ որպես սոցիալական կարգավորման յուրահատուկ ձևի և տիպի էության որոշակի (հենց սուբյեկտային-մարդկային) առումն են: Իրավունքն առանց մարդու իրավունքների նույնպես անհնարին է, ինչպես և մարդու իրավունքներն առանց իրավունքի՝ իրավունքից դուրս»²⁰: Գ. Գ. Հարությունյանը և Մ. Բ. Բազլալը ևս իրավունքի գերակայության սկզբունքի բովանդակությունն են համարում մարդու բնական և անօտարելի իրավունքների ու ազատությունների գերակայությունը և անմիջական գործողությունը²¹:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքից բխող և իրավաստեղծագործության ընթացակարգին ու ձևին ներկայացվող պահանջներն ամբողջով են ՀՀ Սահմանադրությամբ, «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքով: Վերջինս՝ որպես իրավաստեղծ տեխնիկայի կանոնների աղբյուր, կարգավորում է այնպիսի հարաբերություններ, ինչպիսիք են՝ իրավական ակտերի տեսակները և ստորադասությունը, ի-

¹⁹ Սահմանադրական այս և մի շարք այլ դրույթներից բխում է, որ սահմանադրությունն ի սկզբանե ճանաչվում է իրավական: Ուստի այն օրենքների լեգիտիմության հենակետն է, իրավական և ոչ իրավական օրենքների տարբերակման իրավաբանական հիմքը և բարձրագույն երաշխիքը (տե՛ս **Лившиц Р.З.** О легитимности закона // Теория права, новые идеи, вып. 4-ий, М., РАН, 1995, էջ 20):

²⁰ **Нерсесянц В.С.** Философия права. М., 1997, с. 376.

²¹ Տե՛ս **Арутюнян Г.Г., Баглай М.Б.** Конституционное право: Энциклопедический словарь. М., Норма, 2006, էջ 63: Ըստ այս հեղինակների՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքը ենթադրում է, որ մարդու իրավունքները և ազատությունները պետությունը ճանաչում է որպես բարձրագույն արժեք, ժողովուրդը և պետությունն իշխանությունն իրականացնելիս սահմանափակված են այդ իրավունքներով, որոնք համարվում են անմիջականորեն գործող և որոշում են օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների գործունեության իմաստը և բովանդակությունը: Իրավունքի գերակայության սկզբունքի կոչումը ոչ իրավական օրենքների ընդունման և գործողության բացառումն է:

րավական ակտերի նախագծերի նախապատրաստման կարգը, իրավական ակտերի նախագծերի փորձաքննության և պետական գրանցման հարաբերությունները, օրենսդրական տեխնիկայի կանոնները և այլն:

Ինչպես օրինականությունը, այնպես էլ իրավաօրինականությունն ունեն իրենց երաշխիքները: Ըստ Ա. Բ. Լիսյուտկինի՝ օրինականության բոլոր բաղադրատարրերը, սկսած նպատակից մինչև իրավաբանական հիմքերը, շատ կարևոր համակարգային դեր են խաղում, սակայն բավարար չեն օրինականությունը կենսագործելու համար: Օրենքներն առանց իրացման կառուցակարգի, օրինականությունն առանց երաշխիքների նման են հոչակագրային կարգախոսի: Ուրեմն օրինականության համակարգը և տեսական կառույցն անպայման պետք է ներառեն այդ միջոցների, հնարքների և պայմանների ամբողջությունը, իսկ օրինականության ամեն մի տեսություն պետք է մշակի այդ հիմնախնդիրը²²: Դրանք շատ դեպքերում նույնն են երկուսի համար էլ, սակայն իրավաօրինականության երաշխիքներն ուղղված են իրավական օրենքների և իրավական բնույթի այլ նորմատիվ ակտերի ընդունմանը և դրանց գործողության մեջ մտնելուն, իսկ անհրաժեշտ դեպքերում՝ նաև գործողության մեջ մտնելուց հետո դրանք անվավեր հայտարարելուն: Այդ երաշխիքները և իրավաօրինականության իրացման կառուցակարգերը բազմազան են՝ սկսած քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգից մինչև իրավական պետության տեսությունն²³ իր բոլոր ինստիտուցիոնալ հնարավորություններով, մասնավորապես՝ ժողովրդաիշխանության սկզբունքը, պետական իշխանության լեգիտիմությունը, իշխանությունների տարանջատման և հավասարակշռման սկզբունքը, գործադիր իշխանության ենթաօրենսդրականությունը, սահմանադրական վերահսկողությունը, ընդհանուր դատական վերահսկողությունը, դատախազական գործունեությունը (որոշ երկրներում), իրավաստեղծ գործունեության ձևականացված և հստակ իրավական կարգավորումը, իրավախախտ օրենսդրության դեմ պայքարի միջազգային համընդհանուր և տարածաշրջանային համակարգերը և այլն: Այդ երաշխիքներն իրենց գործողության ոլորտով կարող են լինել ընդհանուր, օրինակ՝ իշխանությունների բաժանումը կամ սահմանադրական վերահսկողությունը, և ճյուղային: Օրինակ՝ քրեական դատավարության վերաբերյալ սահմանադրական նորմերը և բուն քրեական դա-

²² См. у Теория государства и права. Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько, էջ 514:

²³ ՀՀ Սահմանադրության հիմքում ընկած կարևորագույն հայեցակարգերից մեկն իրավական պետության տեսությունն է: Սահմանադրության մեջ իրենց նորմատիվ ամրագրումն են ստացել իրավունքի տեսության մեջ մշակված իրավական պետականության բոլոր երեք հիմնական բաղադրիչները՝ ա) հումանիտար-իրավական (մարդու և քաղաքացու բնական իրավունքներն ու ազատությունները, դրանց ճանաչումն ու պաշտպանությունը), բ) նորմատիվ-իրավական (գործող իրավունքի բոլոր ձևերին ներկայացվող պահանջները և դրանց սահմանադրական-իրավական բնույթը), գ) ինստիտուտային-իրավական իշխանությունների տարանջատման և փոխգործողության համակարգը (տե՛ս **Нерсесянц В.С.** Философия права, М., 1997, էջ 372-373):

տավարության օրենսգրքում ամրագրված սկզբունքները կողմնորոշիչ և ղեկավար նշանակություն ունեն օրենսդիր մարմնի համար մասնավոր դատավարական նորմեր ստեղծելիս: Այդ երաշխիքների համակարգում գլխավոր դերակատարն անկախ դատական իշխանությունն է՝ որպես իրավական օրինականության և իրավունքի գերակայության սկզբունքի պահանջների կենսագործման գլխավոր երաշխավոր²⁴: Այսպիսով՝ իրավաօրինականության, այսինքն՝ իրավական ակտերի իրավականության ապահովման կառուցակարգերից ամենագլխավորն անձանց իրավունքն է՝ դատարանում բողոքարկելու բոլոր տեսակի իրավական ակտերը, անհատականները հայցային վարույթի կարգով, նորմատիվները՝ հատուկ հայցային վարույթի կարգով, և օրենքների սահմանադրականության ստուգումը՝ Սահմանադրական դատարանի միջոցով:

Այսպիսով, իրավաօրինականության՝ որպես իրավական օրինականության համընդհանուր սկզբունքի կառուցվածքի բաղադրիչներ են նպատակները, ենթահամակարգերը, ենթանպատակներն ու ենթագործառույթները, ամեն մի ենթահամակարգի ներքին բաղադրատարրերը (սկզբունքներ, պահանջներ) և դրանց իրացման կառուցակարգը (կամ երաշխիքները): Իրավական օրինականության նպատակն է իրավունքի կենսագործումը հասարակական հարաբերությունների մասնակիցների վարքագծում: Իրավաօրինականության նպատակը միայն իրավունքի օբյեկտիվ հատկությունների ու պահանջների պոզիտիվացումն է, որը վերածվում է անհրաժեշտ պահանջի՝ ուղղված իրավաստեղծ մարմիններին՝ պոզիտիվացնել միայն իրավունքի օբյեկտիվ հատկությունները և ընդունել միայն իրավական բնույթի նորմատիվ ակտեր: Դրան համապատասխան՝ իրավաօրինականության գործառույթն է պայմաններ ստեղծել հասարակական հարաբերությունների օբյեկտիվ բնույթին, ազատության, արդարության և հումանիզմի գաղափարներին համապատասխանող օրենսդրության ձևավորման համար: Իրավաօրինականության իրացման երաշխիքները միջոցների, հնարքների և պայմանների ամբողջություն են, որոնք կոչված են ապահովելու իրավական բնույթի նորմատիվ ակտերի ընդունումը և գործողության մեջ մտնելուց հետո անհրաժեշտ դեպքերում նաև դրանց գործողության կասեցումը, դրանց անվավեր հայտարարումը և վերացումը: Իրավաօրինականության սկզբունքն է իրավունքի գերակայությունը, որն իրավունքի կազմավորման և իրավաստեղծագործության փուլերում վերածվում է երկու խումբ պահանջների՝ իրավաստեղծագործության բովանդակությանը ներկայացվող պահանջներ, իրավաստեղծ գործունեության ընթացակարգին և ձևին ներկայացվող պահանջներ:

²⁴ Այդ տեսակետն է պաշտպանում նաև Գ. Գ. Հարությունյանը (տե՛ս Գ. Գ. Հարությունյան, Իրավունքի գերակայության սահմանադրական երաշխիքները, Եր., Նժար, 2003, էջ 54):

СЕРГЕЙ КОЧАРЯН – Системная структура правозаконности как элемента фундаментального принципа правовой законности. – В статье на основе анализа системы фундаментального принципа правовой законности автор выдвигает структурные элементы правозаконности: цели, подцели, подфункции, принципы, требования, гарантии. Если целью правовой законности является реализация права в поведении участников общественных отношений, то целью правозаконности - позитивация объективных свойств и требований права, которая превращается в требование к правотворческим органам: принять только имеющие правовые свойства нормативные акты. Соответственно функцией правозаконности является создание условий для принятия законодательства, соответствующего объективным свойствам общественных отношений, идеям свободы, справедливости и гуманизма. Гарантии правозаконности включают в себя приемы и способы, обеспечивающие принятие имеющих правовой характер нормативных актов, и, в случае необходимости, приостановление их действий, объявление их недействующими или их упразднение. Принципом правозаконности является верховенство права, которое на стадиях правообразования и правотворчества превращается в требования, предъявляемые к содержанию и форме правотворчества.

Ключевые слова: *правовая законность, система, цель, принцип, гарантия, верховенство права*

SERGEY KOCHARYAN – Systemic Structure of Legality as a Fundamental Principle of Legal Legitimacy. – In the system of the universal principle of legal legitimacy, the components of the structure of legality are: the goal, sub-goals and sub-functions, the internal elements of each subsystem (principles, requirements), the implementation structure (or guarantees) of the latter. The goal of legal legitimacy is the implementation of law in the behavior of participants in public relations. The goal of legality is the positivization of the objective properties and requirements of the law, which turns into a demand presented to the self-creating bodies to posit only the objective properties of the law and adopt normative acts of a legal nature. Accordingly, the function of legality is to create conditions for the formation of legislation corresponding to the objective nature of social relations, the ideas of freedom, justice and humanism. Guarantees of the implementation of legality are a set of measures, tricks, which are designed to ensure the adoption of normative acts of a legal nature and, in necessary cases, their suspension, their invalidation and elimination after they come into force. The principle of legality is the supremacy of law, which in the stages of law formation and law-making turns into two groups of requirements for the content and procedure of law-making.

Key words: *legal legitimacy, system, goal, requirement, principle, guarantee, rule of law*